

ДАВНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (37) (82-54) «03/04»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.1.188>

Егор Худолій*

ОБРАЗ ІМПЕРАТОРА ЮЛІАНА У ПРАЦЯХ ЯЗИЧНИЦЬКИХ АВТОРІВ IV-V ст.

Анотація: Метою статті є аналіз образу імператора Юліана Відступника у працях панегіристів та язичницьких істориків IV-V ст. в контексті образу ідеального правителя та носія «чоловічих» якостей. Цей образ представлений у працях самого Юліана – насамперед у листі до Ніла Діонісія та промові «Місопогон», де імператор достатньо розлого розкриває свої уявлення про формат поведінки правителя. Крім того, проаналізований образ Юліана у працях Амміана Марцелліна та Зосима, а також у панегіриках (творах Лібанія та збірці XII *Panegyrici Latini*) – які риси приписували історики та панегіристи імператору. Окрема увага приділена впливу праць Арістотеля та Платона на образ та саморепрезентацію імператора.

Ключові слова: Імператор Юліан, «Місопогон», Амміан Марцеллін, Зосим, Лібаній

Флавій Клавдій Юліан (відомий як Відступник) є одним із найбільш неоднозначних та яскравих імператорів IV ст., уславившись своєю спробою відновлення язичництва. Недивно, що цей імператор залишив після себе безліч відгуків сучасників і пізніших істориків, серед яких є й захоплення Юліаном і нищівна критика. Метою даної роботи є аналіз образу імператора Юліана у працях основних язичницьких авторів IV-V ст., зокрема, Зосима, Амміана Марцелліна та самого Юліана.

Завданням статті є виділення рис, які приписували автори імператору, аналіз ставлення до цих рис і сприйняття їх у суспільстві. Насамперед, у статті аналізуватиметься погляд язичницьких авторів для розкриття саме язичницького погляду на образ Юліана та язичницької моралі.

Зупинимося детальніше на основних джерелах та історіографії з даної теми. Як зазначалося вище, в роботі буде робитися акцент на язичницьких джерелах. Можна розбити античні джерела з теми на два блоки – наративні та панегіричні джерела.

Найважливіші наративні джерела – це праці самого Юліана та «Римська історія» Амміана Марцелліна. В усіх листах Юліана фрагментарно розкриваються погляди самого імператора. Таким чином, ми можемо реконструювати, яким вбачав ідеал правителя та чоловіка сам Юліан. Літературний доробок Юліана можна поділити на панегірики,

* Худолій Егор Дмитрович – студент магістратури кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5625-5661>; e-mail: hudoliy.egor@gmail.com

промови, листи та едикти. В імператора виділяються релігійно-філософські праці, літературні та ділові. У нашій роботі різною мірою використані практично всі типи напрацювань Юліана з метою якомога більш точної реконструкції його уявлень і поглядів.

По-перше, використана промова Юліана до антиохійців («Місопогон»). Цей твір був написаний у 363 році¹. Юліан прибув до Антіохії, одного з найбільших міст імперії після Константинополя та Александрії². Юліан був роздратований розкішшю антиохійців, а антиохійці не розділяли його скромного військового способу життя. Врешті-решт в іронічній формі Юліан розкрив власні моральні орієнтири, протиставивши їх антиохійській знаті. У контексті уявлень самого Юліана, яким мав бути справжній чоловік та імператор, ця праця є найважливішою.

По-друге, важливим документом для формування уявлень самого Юліана про ідеал правителя та зразок поведінки людини є його лист до сенатора Ніла Діонісія. Ніл намагався здобути прихильність Юліана, коли той став імператором, і в цьому листі отримав жорстку відповідь³. Фрагментарно використані й інші листи Юліана, де він торкається етичних питань.

Друге за важливістю джерело – «Римська історія» Амміана Марцелліна. Амміан був наближеним до Юліана, свідком та учасником його військових походів. Таким чином, значна частина праці є автобіографічною – особливо частини, пов'язані з війною проти германців 356 року та проти персів 359 року⁴. Зрозуміло, що це підвищує цінність праці з погляду фактажу та робить її однією з найважливіших джерел для дослідження постаті Юліана та його сприйняття сучасника.

Водночас Марцеллін має типові недоліки очевидця. По-перше, історики припускають, що Марцеллін не мав детального плану праці, окрім окремих заміток⁵. Відповідно, значну частину він писав по пам'яті й міг помилятися як очевидець. По-друге, Марцеллін сильно заангажований. Наприклад, він не приховує свої симпатії та ідеалізацію імператора Юліана. У контексті нашої роботи це є певним плюсом, адже ми не ставимо завдання максимально точно відтворити факти. Дещо ідеалізований образ імператора дозволяє відтворити, яким Амміан Марцеллін хотів бачити імператора й саме це є для нас корисним.

Доповненням до попередніх творів є «Нова історія» Зосима. Автор жив більше ніж через 100 років після самого Юліана (кінець V – початок VI ст.). Тим не менш, його праця залишається актуальним джерелом для подій IV ст. Текст Зосима дійшов до нас у списку патріарха Фотія IX ст. Фотій називає Зосима комітом, який відповідав за скарбницю (фіск)⁶. Посада могла давати Зосиму доступ до важливих документів, тож він міг отримувати інформацію з перших рук. Зосим висунув доволі чітку історіографічну концепцію – вона задала логіку його праці. Він стверджує, що поки римляни дотримувалися настанов богів, імперія зберігала міць⁷. Звідси й іде образ Юліана – Зосим, так само як Амміан, є

¹ *Alonso-Núñez J.M.* The Emperor Julian's Misopogon and the Conflict Between Christianity and Paganism // *Ancient Society*. 1979. Vol. 10. P. 311.

² *Бенуа-Мешен Ж.* Император Юлиан, или Опаленная мечта. Москва: Молодая гвардия, 2001. С. 98.

³ *Julian*. Ep. 50. Dionysius Nilus.

⁴ *Crump G.A., Nicols J., Kebric R.B.* Ammianus Marcellinus as a military historian. Steiner, 1975. P. 8.

⁵ *Ibid.* P. 9.

⁶ *Scavone D.C.* Zosimus, Greek Historian of the Fall of the Roman Empire: An Appraisal of His Validity and Merits. Chicago: Loyola University, 1969. P. 27.

⁷ *Zosim.* II. 7,1.

заангажованим і навіть певною мірою протиставляє язичника Юліана християнину Констанцію.

Окремий блок джерел – це промови та панегірики. Специфіка жанру панегірика передбачає певну ідеалізацією об'єкта панегірика. Таким чином, цей жанр дуже точно вписується в тематику роботи та дає багатий матеріал щодо презентації імператора перед суспільством. У статті використані 2 блоки панегіричних джерел. По-перше, це промови риторів Лібанія. Їхня цінність є ще більшою, адже він особисто знав Юліана та був другом імператора. У надгробній промові Лібаній описує біографію імператора, його діяльність, висловлює ставлення до тих чи інших дій і рис Юліана. По суті ця промова є програмою поведінки правителя – у ній Лібаній акцентує увагу на тих речах, які були зроблені, або принаймні мали би бути зроблені за правління Юліана. Таким чином, якщо ми говоримо про ідеалізований образ поведінки та політики, оминати увагою Лібанія неможливо.

По-друге, це збірка XII *Panegirici Latini*. Початковий рукопис панегіриків *Codex Maguntinus* не дійшов до наших днів. Відомі лише копії XV ст. Питання формування збірки в її сучасному вигляді є дискусійним. Так, Отто Зеєк вважав, що початково збірка складалася з 8 промов – зокрема, й найважливіша для нашої роботи промова до Юліана входила до початкової редакції⁸. Утім, не всі історики включають промову про Юліана до початкової версії збірки.

Авторство панегірика Юліану (він приписується Мамертину) не викликає сумнівів у більшості науковців⁹. Мамертин був посадовцем, призначеним Юліаном завідувати фінансовими справами¹⁰. Також Амміан Марцеллін стверджує, що Мамертин завідував розслідуванням, організованим Юліаном щодо чиновників часів Констанція II після смерті останнього¹¹. З цього можна зробити висновок, що він був достатньо наближеним до Юліана й у конфлікті між Юліаном і Констанцієм підтримав першого. Таким чином, автор є заангажованим – не лише тому, що специфіка жанру панегірика передбачає уславлення героя твору, а й тому, що він особисто був пов'язаним із Юліаном. Водночас, як уже неодноразово зазначалося, навіть якщо автор приписував Юліану не стільки його реальні дії та риси, скільки дії та риси, які він сам хотів бачити, це вже є корисним для нас у контексті дослідження образу та сприйняття правителя у IV ст.

Для уточнення фактичного матеріалу в статті використана праця Григорія Назіанзіна (Богослова). Додатковими джерелами є праці Арістотеля та Платона, на які посилається сам Юліан і які, вочевидь, вплинули на його особистість. Епізодично використовуються едикти з Кодексу Феодосія II, видані за правління Юліана.

Одним із перших істориків, який всерйоз звернувся до особистості імператора Юліана та його епохи був Едвард Гіббон зі своєю фундаментальною «Історією занепаду та руйнування Римської імперії». Відомо, що Гіббон доволі скептично ставився до Римської імперії IV ст. та правителів цієї доби. Таким чином, його праця є заангажованою. Він певним чином поєднує оцінки християнських авторів щодо Юліана (різко негативні) та

⁸ Цит. за: *Шаблага И.* Славься, император! Латинские панегирики от Диоклетиана до Феодосия. Москва: Изд-во МГУ, 1997. 144 с. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/shaba/04.php

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Amm. Marc.* XXI, 8,1.

¹¹ *Ibid.* XXII, 3,1.

оцінки язичників (надзвичайно позитивні) – Гіббон стверджує, що Юліан був першим імператором після завершення династії Северів, який приділяв усю увагу щастю підданих і сам був добродешною людиною¹². Водночас історик засуджує дії Юліана заради реставрації язичництва та припускає, що він ледве не довів імперію до громадянської війни¹³.

Більш уважений і релевантний для сучасних досліджень погляд був викладений істориками ХХ-ХХІ ст. Ґрунтовною працею, присвяченою загалом статусу чоловіка в Римській імперії IV ст., є книга Меттью Ньюфлера «Мужній євнух: маскулінність, гендерна неоднозначність і християнська ідеологія в пізній античності»¹⁴. Історик розкриває загалом тематику маскулінності у Пізній Античності. Він вважає, що політичні зміни III-IV ст. призвели до занепаду ролі чоловіка як політика та воїна, характерної для римського суспільства. У нашій роботі проаналізовано тенденції, відзначені Ньюфлером, і здійснена спроба «приміряти» образ типового чоловіка зі знатної римської родини IV ст. на Юліана.

Важливою частиною роботи є спроба виділити зв'язки між моделлю поведінки Юліана та моделями, запропонованими попередніми філософами, або концепціями, які могли вплинути на самого Юліана. Цьому напряму присвячена ціла низка праць. Зокрема, впливу ідей Платона на Юліана та Лібанія присвячена стаття британського вченого Девіда Ніла Грінвуда «Керманич Платона в політичній стратегії Юліана та Лібанія»¹⁵. Грінвуд проаналізував рецепцію метафоричного образу керманича, запропонованого Платоном, у промовах Лібанія й у самопрезентації імператора.

Цінною у контексті нашої роботи є концепція *παιδεία* – зразок виховання й освіти. Роль освіти та виховання у формуванні образу та саморепрезентації імператора є темою статті науковиці з університету в бельгійському місті Гент – Лів ван Гуф¹⁶. Лів ван Гуф стверджує, що римське суспільство запозичило цю грецьку концепцію й аналізує лист Юліана до Ніла Діонісія (твір значною мірою моралізаторського характеру) через призму *παιδεία*. Таким чином, ми можемо відстежити вплив класичного античного виховання (а наявність такого виховання в Юліана є фактом, про який вказують сучасники) на образ та особистість імператора.

Зрозуміло, що формування Юліана як політика відбувалося і в римському контексті з його багатою державницькою традицією та схильністю римлян до виокремлення з історичного процесу певних хрестоматійних образів – негативних або позитивних. Таким позитивним зразком, який має й певні паралелі із самим Юліаном, є Марк Аврелій. Дослідження щодо ідеалізації Марка Аврелія у пізньоантичних інтелектуальних колах провів Стівен А. Штерц¹⁷. Серед іншого, він аналізує, яким чином Юліан наслідував Марку в поведінці, звичках і поглядах.

¹² Гиббон Э. Закат и падение Римской Империи. В 7 т. Т. 2. Москва: Терра-Книжный клуб, 2008. С. 150.

¹³ Ibid. С. 166.

¹⁴ Knefler M. The manly eunuch: masculinity, gender ambiguity, and Christian ideology in late antiquity (The Chicago series on sexuality, history, and society). Chicago: University of Chicago Press, 2001. 408 p.

¹⁵ Greenwood D.N. Plato's Pilot in the Political Strategy of Julian and Libanius // Classical Quarterly. 2017. Vol. 67. № 2. P. 607-616.

¹⁶ Van Hoof L. 'Performing Paideia: Literature as an Instrument for Social Promotion in the Fourth Century A.D // Classical Quarterly. 2013. Vol. 63. № 1. P. 387-406.

¹⁷ Stertz S.A. Marcus Aurelius as Ideal Emperor in Late-Antique Greek Thought // The Classical World. 1977. Vol. 70, No. 7. P. 433-439.

Завершуючи огляд історіографії з теми, звернемося до монографії І. Шабаги «Слався, імператоре! Латинські панегірики від Діоклетіана до Феодосія»¹⁸. Монографія присвячена аналізу рукопису XII *Panegirici Latini* – одного з найважливіших джерел для теми нашої роботи. Ключовим для нас є розділ, присвячений поведінковим програмам імператорів – на основі панегіриків тут формується узагальнений образ, як мав виглядати «хороший» імператор IV ст.

Надалі перейдемо до дослідження теми – розпочнемо з аналізу образу імператора у праці Амміана Марцелліна, який є явним симпатиком Юліана. Амміан Марцеллін приділяє окремий розділ своєї праці похвалі імператору. Перша риса, на якій акцентує увагу Амміан – «вроджена енергія» імператора, Юліан «чув навколо себе шум битви, марив поразками варварів і вже готувався зібрати воедино уламки провінції, якщо його поява на полі дій відбудеться в добрий час»¹⁹. Тобто, насамперед, Юліан був воїном.

Синонімом «чоловічого способу життя» у давніх римлян був термін «*vita militaris*» (життя солдата). Юліан абсолютно відповідав цьому зразку. В 355 р. він отримав під своє управління західні провінції імперії, які потерпали від вторгнень германців і практично всі автори акцентують особливу увагу на цьому періоді його життя.

Зацентруємо увагу на тому, що хоча мілітаризм був притаманний римському суспільству протягом усієї історії, посилення ідеалу чоловіка-воїна спостерігалось у III-IV ст. (у кінці II ст. Діон Кассій критикував Септимія Севера за надмірну любов до солдатів «найдикішого вигляду» та «селюків»²⁰). Очевидно це пов'язане із завершенням відносного «затишшя» II ст. та збільшенням актуальності проблеми захисту кордонів. Таким чином, якщо мілітаризм Севера серед аристократії вважався певною аномалією, то в часи Юліана імператор мав бути воїном.

У Зосима опис самого Юліана та його діяльності логічно пов'язаний і протиставляється опису характеру та діяльності імператора Констанція II. Відповідно на прикладі Юліана й Констанція ми отримаємо два приклади та моральних якостей чоловіка – позитивний (Юліан) і негативний (Констанцій). Зрозуміло, що це робить автора дещо необ'єктивним із погляду фактажу. У контексті військових труднощів Констанція в боротьбі із зовнішньополітичними загрозами постає одна з ключових рис, притаманна хорошому чоловіку та імператору. Римська ідентичність була тісно пов'язана з військовою справою. Флавій Вегецій Ренат, який жив через кілька десятиліть після Констанція та Юліана, писав, що римляни «підкорили собі всесвіт» завдяки військовим вправам, вмінню будувати військові табори та натренованості солдатів²¹.

Придатність до військового способу життя була одним із ключових критеріїв оцінки римського чоловіка²². Констанцій, можна сказати, провалив оборону західних кордонів держави – принаймні, так стверджує Зосим. Він пише, що франки, алемани й сакси прорвали рейнський кордон, захопивши 40 міст, а квади та сармати напали на Паннонію²³.

¹⁸ Шабага И. Слався, император!...

¹⁹ *Amm. Marc.* XVI, 1,1.

²⁰ *Cass. Dio.* LXXV, 2,6.

²¹ *De Re Mil.* 1,1.

²² *Knefler M.* The manly eunuch... P. 38.

²³ *Zosim.* III. 1,1.

Відповідно військові невдачі могли стати важливим чинником, чому Зосим так демонізує імператора.

Юліан, навпаки, зображується з більшою симпатією автора. Зосим відзначає освіченість імператора²⁴. Поєднання високого рівня освіти (насамперед, філософської) та політичних і військових здібностей також притаманне римському уявленню про «хорошого імператора». Класичний зразок – Марк Аврелій. Сам Юліан визнавав, що намагався наслідувати Марку Аврелію у листі до Фемістія²⁵. Відомо, що Юліан намагався наслідувати Марку зовнішньо (бородою), манерою говорити, звичкою приносити численні жертви, піклуванням про суспільну допомогу, справедливість, повагою до давнини тощо²⁶. Марк Аврелій у пізніших авторів вважався втіленням ідеалу «філософа на троні», запропонованого Платоном, і Юліан певною мірою став продовжувачем цієї традиції або принаймні вважав себе таким²⁷.

Амміан Марцеллін також відзначає освіту Юліана в Атенах²⁸. На IV ст. цей давній центр класичної античної освіти та філософії продовжував функціонувати. На межі III–IV ст. тут сформувалася неформальна система, за якою римські посадовці активно втручалися у діяльність педагогів, водночас захищаючи їхнє домінуюче становище в місті²⁹. Сам цей факт є промовистим, адже він свідчить про роль освіти в житті міста і є показником того, що в умовах усе більшої централізації влади в Римській імперії педагогічна та філософська школа стала стратегічним ресурсом міста та визначила його роль у державі. Відповідно очевидно, що цей етап життя відіграв важливу роль у становленні особистості Юліана й надалі ми переконаємося, що вже у зрілому віці він апелював до своєї класичної освіти.

Зосим захоплюється ще одним – простотою способу життя Юліана³⁰. Так, Амміан Марцеллін, сучасник Юліана, скаржиться на схильність своїх сучасників до надмірної розкоші – пишного одягу та великих вілл³¹. Початково римлянин вважався громадянином і воїном, що було невіддільним одне від одного – однак у III–IV ст. на тлі зміни політичної системи цей зразок змінюється. Наочним прикладом цього є дедалі більше ігнорування ролі Сенату в управлінні. Це призводить до того, що замість просування по драбині *cursus honorum* усе більше представників римської еліти ігнорують свою політичну роль, усамітнюючись у своїх маєтках³². Із цим яскраво контрастує політична та військова активність Юліана, як і спосіб його приватного життя.

У панегірику імператору Юліану зазначається, що деякі імператори відрізнялися від підданих не особистою величчю, а величчю своїх витрат, а витрати на бюрократичний апарат перевищували витрати на утримання легіонів³³. Панегірист протиставляє життя

²⁴ Ibid. III. 1,2

²⁵ Julian. Ad Them. 253a.

²⁶ Stertz S.A. Marcus Aurelius as Ideal Emperor... P. 438.

²⁷ Ibid. P. 439.

²⁸ Amm. Marc. XVI, 1,5.

²⁹ Watts E. City and school in late antique Athens and Alexandria. University of California press, 2006. P. 48.

³⁰ Zosim. III. 5,1.

³¹ Amm. Marc. XIV, 6,9.

³² Knefler M. The manly eunuch... P. 55.

³³ Pan. Lat. III. 11, 12.

імператора Юліана цим тенденціям, зазначаючи, що він лежав на голій землі під відкритим небом, не був оточений розгалуженим штатом придворних і скромно харчувався³⁴. Зрозуміло, що сам жанр панегірику передбачає ідеалізацію героя. Однак тут важлива навіть не точна відповідність самого імператора образу, який йому приписували, а сам ідеал, який розкривається у панегірику.

Згідно з античними джерелами, Юліан став не лише зразком поведінки для чоловіків із консервативних кіл римського суспільства, а й намагався захистити Сенат і стару знать. Про це свідчить закон у Кодексі Феодосія II – едикт, виданий Юліаном. У документі зазначається, що треба захищати права й авторитет сенаторів і забороняється звинувачувати сенатора у злочинах до того, які він визнає провину³⁵. Ми не будемо аналізувати політичне значення цього рішення – для нас важливо, що принаймні офіційно статус старої аристократії юридично захищався. У цьому контексті повертаємося до того, що зазначалося вище – занепад класичного ідеалу чоловіка як воїна та політика був пов'язаний, зокрема, і зі втратою статусу Сенату.

У листі до Фемістія Юліан сперечається з ученням Епікура, засуджуючи те, що епікурейство відштовхує людей від суспільного життя³⁶. Враховуючи все вищезначене, можемо сказати, що це цілком логічно. Водночас спрощувати погляди самого Юліана до повернення до ідеалів Принципату чи Республіки зі спробою повернути патриціїв до реального управління державою не варто. У тому ж листі імператор ставить риторичне питання, чи варто примушувати до політичної діяльності тих, хто не хоче цього й розуміє свою неспроможність до політичних справ³⁷. По суті Юліан визнає ескапізм частини римського суспільства його часу та погоджується з ним.

Найвідомішим напрямом діяльності Юліана Відступника стала його спроба реставрації язичництва, через яку імператор отримав своє прізвисько. Розглядаючи аналіз політики Юліана Зосимом, ми маємо звернути на пасаж, який по суті розкриває історіографічну концепцію Зосима. Зосим вважав, що поки римляни дотримувалися установ богів, імперія керувала світом³⁸. Після того, як римляни відмовилися від своєї релігії, імперія занепадала та була варваризована. Очевидно, що ця концепція визначала ставлення Зосима до діяльності Юліана.

При цьому цікаво, що детально розкриваючи політичний, військовий і моральний образ імператора, Зосим не приділяє особливої уваги його релігійним реформам. Можна припустити, що це пов'язане з пізнішими, вже християнськими переписувачами та редакторами, адже оригіналу праці до нас не дійшло.

Попри всю ідеалізацію Юліана в язичницьких авторів, вони звертають увагу і на деякі негативні риси імператора. Так, Амміан Марцеллін називає Юліана «радше забобонним, ніж точним у виконанні священних обрядів»³⁹. Цікаво, що навіть критикуючи імператора у цьому пасажі, Амміан порівнює його з Марком Аврелієм і відзначає схожість цієї риси в обох імператорів.

³⁴ Ibid. 11, 11.

³⁵ *CTh.*, 9.2.1.

³⁶ *Julian. Ad Them.*, 255c.

³⁷ Ibid. 255b.

³⁸ *Zosim.* II, 7,1.

³⁹ *Amm. Marc.* XXV, 4,17.

Надалі звернімося до літературного доробку самого Юліана. Він доволі в іронічній формі описав свої звички у промові до антиохійців. Забігаючи наперед, можемо відзначити, що Юліан також відзначав певну «зніженість» пізньоантичного суспільства та протиставляв свої звички сучасникам.

«Місопогон» написаний під впливом Аттичної інвективи – літературного жанру, який гостро критикує певну особу чи групу осіб⁴⁰. Взагалі цікаво, що Юліан неодноразово намагався реагувати на політичні події та кризи зверненнями до населення (це видно і по «Місопогону», і по його посланню до сенату й народу афінського). Це походить від концепції παιδεία (яка також має коріння в Давній Греції) – античного бачення виховання та освіти. Παιδεία у часи Юліана була важливим елементом для збереження влади, тож «Місопогон» є саморекламою імператора перед аудиторією.

Юліан розпочинає промову з опису своєї зовнішності та зазначає, що «їсти так, щоб за вухами тріщало, пити повним ротом не можу... щоби разом із їжею не наїстися мені борода»⁴¹. Ймовірно тут імператор натякає на те, що багато з його сучасників не дотримувалися принципів скромного військового життя, на які орієнтувався сам Юліан. Про звички римської знаті яскраво писав Паулін із Пелли, який народився через кілька років після загибелі Юліана, відзначаючи розкіш свого меню, багатство меблів тощо, й додаючи, що він ревно зберігав своє досягнене багатство⁴². Науковець Меттью Ньюфлер зазначає, що навіть такий спосіб життя був доволі хворобливим для ідентичності римського чоловіка, адже переважно домашні господарські справи вважалися жіночою сферою діяльності⁴³.

Цілком очікувано, що Юліан у своїй промові апелює до Катона Молодшого. Він переповідає історію, яку навів у «Порівняльних життєписах» Плутарх. Прибувши до Антіохії, Катон безліч людей у вінках на вулицях міста⁴⁴. Катон подумав, що його помічники організували для нього пишну зустріч в Антіохії та розгнівався на них, однак виявилось, що антиохійці очікували не на Катона, а на вільновідпущеника Деметрія. Юліан порівнює себе з Катonom і навіть називає себе ще більш «диким» ніж Катон⁴⁵.

Юліан визначив два основних аспекти, які визначили його світогляд. По-перше, це тривалі контакти з кельтами та германцями у «Гірканському лісі» (Цезар називав Гірканським лісом територію за Рейном, які межували з Галлією⁴⁶). Юліан дещо ідеалізує свою службу, розповідаючи, що там він зустрічався з «характерами, які не знають ні підлабузнювання, ні лестощів, які рівно до всіх ставляться просто та вільно»⁴⁷. Незрозуміло, чи він тут говорить про германців, чи про римлян, однак по суті це не є дуже важливим – з точки зору корінних римлян та італіків мешканці прикордонних районів Галлії не сильно відрізнялися від варварів.

⁴⁰ Hartman J. *Invective Oratory and Julian's Misopogon* // *Greek, Roman, and Byzantine Studies*. 2017. Vol. 57. P. 1037.

⁴¹ *Julian*. *Misop.* 338c.

⁴² *Paulinus of Pella*. *Eucharisticus*. 11. 202-12.

⁴³ *Knefler M*. *The manly eunuch...* P. 67.

⁴⁴ *Plut.* *Vit. Cat. Min*, 13.

⁴⁵ *Julian*. *Misop.* 359a.

⁴⁶ *Caes. Gal.* VI. 24,2.

⁴⁷ *Julian*. *Misop.* 359b.

По-друге, це вивчення праць Платона та Арістотеля⁴⁸. Сам Юліан часто посилається на Арістотеля – у його листах можна нарахувати кілька десятків згадок про видатного античного філософа. Ми спробуємо простежити, наскільки уявлення цих філософів про мораль і про політику вплинули на Юліана як на людину та державця. Головною етичною працею Арістотеля стала «Нікомахова етика» – порівняємо основні принципи Юліана з баченням Арістотеля. Арістотель виділяє такі головні чесноти: мужність (ἀνδρεία)⁴⁹; розсудливість (σωφροσύνη); щедрість (ἐλευθεριότης); пишність (μεγαλοπρέπεια); великодушність (μεγαλοψυχία); честолюбство (φιλότιμον); стриманість (πραότης); правдивість; дотепність (εὐτραπέλεια); дружелюбність.

Мужність Юліана є очевидною навіть із простого перегляду фактів його біографії навіть якщо ми погодимося, що язичницькі автори, зокрема Амміан Марцеллін, перебільшували позитивні якості імператора. Таким чином, якщо не сам Юліан, то його образ, відомий за письмовими джерелами містив цю арістотелівську чесноту. Неоплатонік і сучасник Юліана Саллюстій у своєму трактаті називав мужність «чеснотою серця»⁵⁰. Про самого Саллюстія мало відомо – відомо те, що Юліан присвятив свою промову якомусь Саллюстію, а Амміан Марцеллін згадує якогось префекта преторія Секунда Саллюстія, призначеного Юліаном⁵¹. Загалом аналіз біографії цієї особи заслуговує на окреме дослідження – для нас є важливим, що майже напевно це була людина з оточення Юліана, яка поділяла його неоплатонічні погляди.

Розсудливість Юліан взагалі вважав рисою, притаманною римлянам. Він відзначав, що римляни ще з часів Нуми Помпілія святкували новий рік відповідно до руху сонця⁵². В іншому листі Юліан припускає, що людський розум має божественну природу⁵³. Подібну ідею висловлював Платон. Він писав, що душа, яка користується тілом, тягнеться до матеріальних тіл, збивається та блукає «наче п'яна»⁵⁴. Водночас Платон стверджував, що душа без тіла рушає туди, де «все чисте, вічне, безсмертне та незмінне»⁵⁵.

Однією з основних рис Арістотель виділяє поміркованість і стриманість. По суті ці риси за Арістотелем є взаємопов'язаними – відмінність полягає в тому, що поміркована людина вміє володіти собою, а стримана вміє стримувати себе або не піддаватися на спокуси⁵⁶. Вміння володіти собою та помірність у задоволеннях також цілком відповідає етичним орієнтирам Юліана.

У контексті політичної філософії важливо звернутися до праць Платона. Платон порівнює правителя держави з керманичем, який дає вказівки не у власних інтересах, а в спільних інтересах керманича та гребця, а гребець, у свою чергу, слухає керманича⁵⁷. Ця метафора збереглася від часів Платона до IV ст. і ймовірно була відома сучасникам

⁴⁸ Ibid, 359c.

⁴⁹ Arist. Ethica Nicom. II, 7,7.

⁵⁰ Sallust. De Deis et Mundo. X, 1.

⁵¹ Amm. Marc. XXII, 3,1.

⁵² Julian. Orat 4, 155d.

⁵³ Julian. Orat 6, 197a.

⁵⁴ Plato. Phd. 79c.

⁵⁵ Ibid, 79d.

⁵⁶ Arist. Ethica Nicom. VII, 8,35.

⁵⁷ Plato. Rep. I. 342e.

Юліана⁵⁸. Так, Лібаній порівнює Юліана з керманічем корабля, стверджуючи, що яким би хорошим не був лоцман, він би не впорався без команди⁵⁹. Аналогічні порівняння є в інших промовах Лібанія⁶⁰.

Науковці пов'язують образ платонівського керманіча з відновленням божественного порядку⁶¹. Платон оповідає історію про те, що одного разу космос прийшов у безлад і спричинив загибель багатьох тварин, однак потім повернувся до ладу⁶². Лібаній сприйняв цей платонівський образ алегорично й порівняв із успішним управлінням Юліана в Римській імперії.

Платон виділяє чотири головних риси, притаманних ідеальній державі⁶³: мудрість; мужність; розсудливість; справедливість. Примітно, що ці риси в цілому збігаються з цінностями, які пропагував Юліан та автори, які йому симпатизують. Так, Амміан Марцеллін називає Юліана за мудрість «другим Титом, сином Веспасіана»⁶⁴. Сам Юліан у промові до Царя Сонця відзначав, що заздрить тим, кому бог дозволив «відкривати скарбниці мудрості»⁶⁵. Водночас Юліан не вважав себе філософом, по суті стверджуючи, що він є «любителем»⁶⁶. Водночас він намагався асоціювати себе з Марком Аврелієм, про що писали вище. Тому цю рису ми можемо занести до збігів між принципами платонівської ідеальної держави та Юліаном.

Щодо справедливості, можемо відзначити активну законодавчу діяльність Юліана. Імператор намагався впорядкувати та очистити від зловживань роботу судів і чиновницького апарату, про що свідчать і законодавчі, й наративні джерела. Так, у Кодексі Феодосія II міститься рескрипт доби Юліана, в якому приписується карати суддів, які діяли з порушенням імператорських едиктів⁶⁷. Це корелюється зі свідченнями Амміана Марцелліна. Він стверджує, що Юліан намагався підтримати землевласників Галлії, яким загрожувало розорення⁶⁸. Марцеллін навіть пише про конфлікт між Юліаном та префектом преторія, який прагнув зібрати податкові борги з землевласників⁶⁹. Ці свідчення не пов'язані між собою напряму, однак дозволяють сформулювати загальний напрям політичної думки Юліана.

Справедливість у римському розумінні – це річ, яка надає людині моральне право керувати іншими⁷⁰. Недарма римляни уславилися своєю правовою системою та кількістю залишених після себе юридичних документів. Відповідно, подібні рішення на користь

⁵⁸ Greenwood D.N. Plato's Pilot in the Political Strategy of Julian... P. 608.

⁵⁹ Lib. Orat. XVIII

⁶⁰ Див.: Greenwood D.N. Plato's Pilot in the Political Strategy of Julian... P. 609

⁶¹ Ibid. P. 609.

⁶² Plato. Tim. 273a.

⁶³ Plato. Rep. IV, 427e.

⁶⁴ Amm. Marc. XXV. 1,4.

⁶⁵ Julian. Orat 4. 131b.

⁶⁶ Julian. Ad Them. 254b.

⁶⁷ CTh, 1.2.7.

⁶⁸ Amm. Marc. XVII. 3,1.

⁶⁹ Ibid. XVII. 3,2.

⁷⁰ Verboven K., Hekster O. The Impact of Justice on the Roman Empire // Proceedings of the Thirteenth Workshop of the International Network Impact of Empire (Gent, June 21-24, 2017). DOI: https://doi.org/10.1163/9789004400474_002

середнього прошарку землевласників і діяльність по боротьбі зі зловживаннями чиновників зміцнювали легітимність імператора й давали ще одну причину античним історикам занести Юліана до «хороших імператорів». Таким чином, особистий образ імператора в язичницьких джерелах цілком відповідає платонівському баченню побудови держави й імовірно вплинув як на орієнтири самого Юліана на посаді імператора, так і на бачення античних істориків.

Продовжуючи аналізувати платонівський ідеал держави, маємо виділити головну ідею, яка, ймовірно, вплинула на Юліана. Йдеться про концепцію правителя-філософа. Платон писав, що правителі мають прийти до філософії або замість політиків до влади мають прийти філософи і державна влада й філософія мають злитися воедино⁷¹. Ми вище довели, що концепція правителя й водночас філософа була близькою Юліану.

Окремий цінний напрям для нашої роботи становлять панегірики. Конкретно для нас є цікавою збірка XII *Panegirici Latini*. Загалом поведінкові моделі в панегіриках збірки знаходяться під впливом філософії стоїцизму та платонізму⁷². Очевидно, що ці дві філософських школи, особливо платонічна, були близькими Юліану, якому присвячений XI панегірик збірки.

Які головні риси та аспекти діяльності панегірист Мамертин виділяє в імператора? По-перше, він звертає увагу на діяльність у сфері законодавства та правосуддя. Автор зазначає, що Юліан приділяв особливу увагу не покаранням за порушення законів, а думав, як запобігти злочинам⁷³. Узагалі правління Юліана в Галлії (а саме цьому періоду життя цезаря присвячений панегірик) Мамертин характеризує двома головними блоками заслуг – успішними діями проти германців і забезпеченням законності⁷⁴. Загалом військова та законодавча сфера були пріоритетними напрямками діяльності імператорів і це цілком збігається з тим, чим і мав займатися римський політик і чим римляни уславилися.

По-друге, панегірист розкриває будівельну діяльність імператора та опіку про міста. Зокрема, йдеться про розбудову міст Македонії, Іллірику та Пелопоннесу⁷⁵. Крім того, відомо, що Юліан зміцнив старі та збудував нові фортеці у Дунайському регіоні⁷⁶. Ймовірно, Юліан не мав ані часу (його правління тривало лише декілька років), ані можливостей для масштабних архітектурних проєктів. Однак архітектура була одним із основних способів саморепрезентації римських імператорів і політиків ще з республіканських часів. Тому навіть якщо досягнення в зодчестві не були видатними, панегірист не випадково акцентує на них увагу.

По-третє, Мамертин критикує римську знать та засуджує несправедливість розподілу почестей⁷⁷. У цьому контексті є дві цікавих деталі. По-перше, читаючи панегірик Юліану, автор між рядків не забуває похвалити себе, акцентуючи увагу на тому, що імператор вважав його гідним посади⁷⁸. По-друге, тут автор знову акцентує увагу на тому,

⁷¹ *Plato. Rep. V, 473d.*

⁷² *Шабига И.* Слався, император!...

⁷³ *Pan. Lat. III. 4, 456.*

⁷⁴ *Ibid. III. 4, 460.*

⁷⁵ *Ibid. III. 4, 495, 496.*

⁷⁶ *Бенуа-Мешен Ж.* Император Юлиан... С. 81.

⁷⁷ *Pan. Lat. III. 20, 544.*

⁷⁸ *Ibid. III. 15, 523.*

що Юліана намагалися зобразити нетиповим представником знаті, який досяг помітних успіхів завдяки власній силі духу, поміркованості та розсудливості, а також народній любові.

По-четверте, у панегірику проглядається певна ностальгія за давньою літературою та філософією – Юліан постає людиною, яка актуалізувала та «посадила на трон» філософію, повернула чесноти республіканських часів і відновила вже вимерлі літературні дослідження⁷⁹. Ймовірно, Мамертин належав приблизно до тих самих кіл римського суспільства, що й сам Юліан, тож він розділяв ці ідеали імператора (про їхню близькість може свідчити той факт, що Амміан Марцеллін стверджує, Юліан призначив Мамертина завідувати фінансами⁸⁰).

По-п'яте, Мамертин звертає увагу на відкритість імператора щодо підданих. Він стверджує, що Юліан однаково прихильний до всіх і що двері палацу відчинені для підданих⁸¹. Загалом для імператорів IV ст. така відкритість не була характерною. Водночас це добре корелюється з тим, про що писалося вище – Юліан демонстрував зовнішнє повернення до деяких рис Принципату (наприклад, у ставленні до Сенату), не змінивши основу політичної системи Пізньої імперії. Однак, враховуючи законодавчу активність імператора та його спроби врегулювати стосунки між землевласниками й бюрократією в Галлії, ймовірно, ця відкритість та образ правителя, який дослуховується до підданих і допомагає розв'язати їхні проблеми, мали не лише пропагандистський характер, а й реальну основу.

Ще одне важливе джерело панегіричного характеру, яке вже епізодично згадувалося у роботі – це промови Лібанія, сучасника та друга Юліана. Найбільш обширною є надгробна промова Юліану, в якій ритор розкриває біографію імператора. Лібаній був учителем Юліана і, відповідно, розкриває його з погляду педагога – відзначає вміння швидко сприймати інформацію, працелюбство⁸². До речі, примітно, що Лібаній критикує іншого вчителя Юліана – знову спостерігаємо, що панегірист рекламує не тільки об'єкт своєї промови, а й себе.

Лібаній повторює слідом за більшістю авторів, що Юліан прагнув до розвитку міст імперії, однак пов'язує занепад міст із занепадом язичницьких храмів та інституцій⁸³. Взагалі Лібаній доволі багато уваги приділяє релігійним аспектам – так, серед причин успіху в Галлії він виділяє впевненість у своїх силах і віру в допомогу богів⁸⁴. Перехід Юліана з Італії до Галлії Лібаній також пов'язує з божественною допомогою – мовляв, боги забезпечили теплу погоду для походу⁸⁵.

По-перше, Лібаній відзначає успішні бойові дії Юліана в Галлії. Зрозуміло, що автор розхвалює успіхи Юліана й наводить доволі детальні описи його походів – у контексті нашої тематики це не відіграє значної ролі, вище вже достатньо детально розкривалося, що військові звитяги Юліана справили значне враження на сучасників. Привертає увагу інше – Лібаній наводить епізод, коли германці напали на територію імперії взимку, Юліан

⁷⁹ Ibid. III, 23, 557-562.

⁸⁰ *Amm. Marc.* XXI, 8,1.

⁸¹ *Pan. Lat.* III, 26, 574.

⁸² *Lib. Orat.* XVIII, 12.

⁸³ Ibid. XVIII, 23.

⁸⁴ Ibid. XVIII, 32.

⁸⁵ Ibid. XVIII, 40.

вирушив їм назустріч і, дізнавшись про підхід його сил, місцеві гарнізони самостійно прогнали ворога⁸⁶. Не зовсім зрозуміло, чи це риторичний прийом, чи факт, однак він свідчить про те, яку репутацію імператор заробив уже за життя і яке враження справляв на оточуючих.

По-друге, повертаючись до релігійної тематики у промові Лібанія, можемо відзначити, що слідом за іншими язичницькими інтелектуалами він схвалював реставрацію римської релігії. Лібаній, вочевидь, повністю розділяв бачення Юліана щодо релігійних питань, засуджуючи примус щодо прийняття тієї чи іншої віри та стверджуючи, що силою не можна викоринити «невірне уявлення про богів»⁸⁷. Він відзначає, що Юліан особисто брав участь у спілкуванні з богами та збудував храм на території свого палацу, щоби спростити здійснення релігійних ритуалів⁸⁸.

По-третє, Лібаній відзначає внутрішній розпорядок двору. Він повідомляє, що Юліан видалив із імператорського двору різноманітних кухарів, євнухів, цирульників та інших людей зі сфери обслуговування імператора⁸⁹. Окрім того, Лібаній хвалить Юліана за те, що він звільнив придворних секретарів, які намагалися керувати такими посадовцями як префекти преторія⁹⁰. Це тісно пов'язане й зі зміною формату поведінки імператора. Лібаній зазначає, що Юліан спілкувався з придворним оточенням у простій дружній манері, чим посилював свою популярність серед придворних⁹¹.

Однак при всьому цьому Юліан залишався правителем Пізньої Античності. Так, цікаво, що Лібаній зазначає, що Юліан не відмовився від використання золотої діадеми⁹². При цьому Лібаній додає, що Юліан неодноразово хотів відмовитися від пишної діадеми, однак йому завадили. Ми не знаємо, чи це правда, чи ні, однак, імовірно, якщо таке було, то цей крок мав радше демонстративний характер (схоже на те, як Юліан шанував Сенат, не сильно розширюючи його практичні повноваження).

Також можна припустити, що така «скромність» імператора пов'язана з цілком прагматичними фінансовими причинами. Так, із III ст. по всій імперії спостерігалось скорочення посівних площ при тому, що сільське господарство було однією з ключових економічних сфер імперії⁹³. Проблеми в сільському господарстві були пов'язані з виснаженням та ерозією землі. Інколи проблеми були спричинені нестачею робочих рук. Якщо ми говоримо конкретно про Галлію, тут розвиток сільського господарства гальмувався нападами германців⁹⁴. Також проблеми спостерігалися з внутрішньою торгівлею. Звісно Джонс ставить під сумнів масштаб торгівлі між провінціями в принципі, а відповідно сумніваються і в ролі цього чинника⁹⁵. У будь-якому разі вторгнення варварів не

⁸⁶ Ibid. XVIII, 71.

⁸⁷ Ibid. XVIII, 122.

⁸⁸ Ibid. XVIII, 127.

⁸⁹ Ibid. XVIII, 130.

⁹⁰ Ibid. XVIII, 131.

⁹¹ Ibid. XVIII, 190.

⁹² Ibid. XVIII, 192.

⁹³ Jones A.H.M. *The Later Roman Empire, 284–602: A Social, Economic, and Administrative Survey*. In 3 vols. Vol. 2. Oxford: Basil Blackwell, 1964. P. 1039.

⁹⁴ Ibid. P. 1039.

⁹⁵ Ibid. P. 1039.

сприяли поживленню економічних зв'язків, а так чи інакше вони мали бути – дискусії може викликати лише їх масштаб. У цьому регіоні також вторгнення германців мали шкодити розвитку торгових зв'язків.

Отже, об'єктивні економічні причини для скорочення бюрократичного апарату та імператорських розкошів були й вони абсолютно вписуються у той образ, який створив сам Юліан для себе і який підтримували його прихильники. Ймовірно, демонстративне скорочення витрат на державний апарат та імператорський двір поєднувало пропагандистський образ імператора та економічні передумови для його показної скромності.

При всій зацікавленості Юліана в античній культурі та філософії не будь-яка претензія на освіту була достатньою, щоб викликати зацікавленість імператора⁹⁶. В цьому контексті цікавим є лист Юліана до сенатора Ніла Діонісія – якщо в попередніх частинах роботи ми розбирали позитивні зразки поведінки на прикладі самого Юліана, панегіристів та його близького оточення, яке схвалювало Юліана, то в листі до Ніла можемо побачити негативний зразок. У конфлікті між Юліаном і Констанцієм, який загрожував війною і якої вдалося уникнути через смерть Констанція, Ніл відмовився підтримати Юліана, однак коли Юліан утвердився при владі, Ніл запропонував свої послуги імператору⁹⁷. Юліан відреагував гнівним листом.

Однак Ван Гуф звертає увагу, що Ніл був не єдиним прихильником Констанція, який перейшов на бік Юліана вже постфактум⁹⁸. Наприклад, за Амміаном Марцелліном, у такому становищі опинився Сенат⁹⁹. Тим не менш, ніяких масових страт senatorів у джерелах не зафіксовано. Схоже, Ніл занадто завзято намагався показати себе філософом, чим і розлютив Юліана¹⁰⁰. Така ж картина вимальовується й зі змісту самого листа.

По-перше, Юліан стверджує, що Ніл демонструє не знання філософії, а невігластво та зухвалість¹⁰¹. Юліан порівнює Ніла з ахейським героєм Терсітом, якого побив Одисей за образу на адресу царя Агамемнона¹⁰². Взагалі, образ Терсіта є ключем до розуміння суперечки між Юліаном і Нілом. Ймовірно, Юліан у цій ситуації, як правитель, вважав себе Одисеем або Агамемноном. В античній традиції ставлення до Терсіта було негативним – ще сам Гомер приписував йому жахливу зовнішність, а згодом Платон стверджував, що його душа перетворилася на мавпу¹⁰³. Відповідно Ніл із погляду Юліана був негативною особою, але ставився до нього імператор не як до серйозного ворога, а дещо зверхньо. Про це пише й сам Юліан, називаючи його безумцем і стверджуючи, що Нілу не вдалося серйозно його образити¹⁰⁴.

По-друге, Ніл (зі слів Юліана) вихвалявся своєю сміливістю¹⁰⁵. З контексту не зовсім

⁹⁶ *Lieve Van Hoof*. 'Performing Paideia... P. 402.

⁹⁷ *Ibid*. P. 399.

⁹⁸ *Ibid*. P. 400.

⁹⁹ *Amm. Marc.* XXI. 10.7.

¹⁰⁰ *Lieve Van Hoof*. 'Performing Paideia... P. 400.

¹⁰¹ *Julian*. Ep. 50. Dionysius Nilus, 444c.

¹⁰² *Ibid*. 445b.

¹⁰³ *Plato*. Rep. X. 620c.

¹⁰⁴ *Julian*. Ep. 50. Dionysius Nilus, 446a.

¹⁰⁵ *Ibid*. 444a.

зрозуміло, з чого розпочався сам конфлікт. Листа самого Ніла ми, на жаль, не маємо і реконструюємо його зміст з відповідей Юліана. З контексту можна припустити, що під «смівлівістю» Ніл розумів рішучість піти на конфлікт із самим імператором. Більше того, Юліан звинувачує Ніла у тому, що той почав поширювати неправду про імператора, або несправедливо критикував Юліана¹⁰⁶. Тут впадає у вічі, що Юліан не ігнорує чутки, які поширює підданий, і не карає підданого стратою або ув'язненням – він починає з ним дискутувати у листуванні.

Таким чином, лист до Ніла розкриває Юліана як, з одного боку, твердого правителя. З іншого, Юліан постає дещо ідеалістичним правителем. Він поєднує прагнення до міцної влади, нормальне для імперії IV ст., із античною інтелектуальністю та образом імператора-інтелектуала, який не керує божественною владою (що було нормальним для його попередників і наступників), а намагається інтелектуальними аргументами переконати свого підданого в його неправоті. Ймовірно для імперії доби Юліана така поведінка правителя виглядала досить екзотично.

Отже, коріння ідеалу чоловіка та правителя у консервативних римських авторів IV–V ст. сягає традицій класичної греко-римської античності – імператор мав поєднувати в собі політичні здібності, класичну філософську освіту та військовий талант. Це ж стосувалося не тільки самого імператора, а взагалі аналогічні вимоги висувалися до чоловіка благородного походження – він мав просуватися по *cursus honorum* шляхом військової служби та політичної діяльності. Згадаємо, що сам Юліан не успадкував престол напряду від свого батька як той самий Констанцій – він отримав західну частину імперії як співправитель Констанція, а після смерті імператора успадкував Схід, вже до того маючи заслуги в Галлії та інших провінціях.

Однак практична реалізація цього ідеалу в умовах політичної системи Домінату ускладнюється – в умовах зміщення центрів влади на Схід і посилення служивої знаті з бюрократів, які оточували імператора, старі римські роди хоча й користувалися багатством і авторитетом, які належали їм за статусом, остаточно втрачають дійсні важелі для реалізації такого кар'єрного зростання. На цьому тлі Юліан стає ідеалом для консервативних римських кіл, через свої заслуги ставши цезарем, а згодом і правителем усієї Римської імперії.

Egor Hudoliy

Image of the Emperor Julian in the Works of Pagan Authors of the IV-V Centuries

Abstract: The article is devoted to the depiction of emperor Julian the Apostate in the writings of pagan historians of the IV–V centuries as an ideal emperor and man. The task of the article is to analyze personality traits, which were attributed to Julian by historians and panegyrists, and to analyze the authors' attitude to these traits.

Idealized depiction of Julian the Apostate is shown in the writings of Ammianus Marcellinus and Zosimus. In addition, panegyrics, written by Libanius, and panegyrics from

¹⁰⁶ Ibid. 444a.

the collection «XII Panegyrici Latini» represent emperor's traits, which were appreciated in Roman society of the IVth century.

Both Zosimus and Ammianus Marcellinus were conservative pagan writers. Firstly, both of them paid attention to Julian's military career and depicted Julian as an emperor, who defended Roman empire successfully. Secondly, both praised high level of Julian's education, which can refer to the ideal of philosopher king, coined by Plato and later supported by Marcus Aurelius. The big part of the article is devoted to Plato's and Aristotle's ideas' influence on Julian.

The important part of the work is devoted to analysis of Julian's own writings and his ideas about morale and behaviour. The main Julian's ethical writings, which were analyzed are the «Misopogon» and the letter to Nilus Dionisius. They allow us reconstruct emperor's own ideas both on ideal ruler and good person.

Keywords: Emperor Julian, «Misopogon», Ammianus Marcellinus, Zosimus, Libanius